

УДК 343.91

Гумін О. М., д.ю.н., професор завідувач кафедри кримінального права та процесу ННІ права та психології НУ“Львівська політехніка”

Кримінальна характеристика насильницьких злочинів

Стаття присвячена аналізу питання насильницьких дій, визначено основні термінологічні підходи до визначення злочинних дій. Проводиться аналіз чинників, які впливають на вияв кримінальної агресії, а саме співвідношення в особистості соціальних, біологічних, психологічних чинників. Досліджується взаємозв'язок особистості й агресії, зокрема, риси характеру, які стосуються насильства.

Ключові слова. насильницький злочин, агресія, злочинні дії, суспільна небезпека.

Статья посвящена анализу вопроса насильственных действий, определены основные терминологические подходы к определению преступных действий. Проводится анализ факторов, которые влияют на проявление уголовной агрессии, а именно соотношение в личности социальных, биологических, психологических факторов. Проводится исследование взаимосвязи между личностью и агрессией, а именно, характерных признаков, относящиеся к насилию.

Ключевые слова. насильственное преступление, преступление, агрессия, преступные действия, общественная опасность.

The article is dedicated to the analysis of violent crimes, besides, main terminological approaches to the definition of violent crimes are designated. Also, factors which influence on criminal aggression are examined, especially the balance inside an individual of social, biological, psychological factors. Moreover, the interrelation of the individual and aggression, in particular, characteristic features of violence, are covered.

Key words. violent crime, crime, aggression, criminal actions, social danger.

Постановка проблематики статті. Еволюція життєдіяльності суспільства в різних його проявах запускає не лише процеси позитивних змін, таких як демократизація, але й вводить негативні явища дійсності, такі як кримінальні правопорушення та насильство. В даному аспекті необхідно здійснити аналіз насильницьких дій з точки зору кримінологічного виявлення причинно-утворюючих факторів.

Мета публікації. Першочергова мета даного дослідження полягає у визначенні поняття насильства як способу вчинення злочинної дії, виявлення причин та умов, які впливають на формування злочинної поведінки особи, психологічні та фізіобіологічні процеси формування особистості.

Аналіз досліджень проблематики статті. Питаннями кримінології, в тому числі кримінальної агресії, займалися такі науковці як Берковиц Л., Василевич В., Дідківська Г., Книш А. Г., Самарай Л. В., Старков О. В. та інші.

Виклад основного матеріалу. Політико-економічні та соціальні зміні в Україні, переход до громадянського суспільства й розбудова правової держави характеризуються двома тенденціями. Так, з одного боку – це процес демократизації та лібералізації усіх сфер суспільного життя, проведение відповідних правових реформ, а з іншого – загострення соціальних конфліктів і поширення міжособистісних та міжгрупових суперечностей. Комерціалізація усіх сфер суспільного життя, поляризація доходів, поширення алкоголізму та наркотизація суспільства, пропагування культу насильства та жорстокості в засобах масової інформації, а також інші чинники зумовлюють зростання рівня агресії, що нерідко набуває кримінальних форм.

Тенденція до об'єктивно зумовленого посилення та поширення роздратування, а також психологічного напруження серед різних верств суспільства, що переходить в агресивну поведінку конкретного індивіда, реалізується у вчиненні насильницьких та інших агресивних злочинів, що визначає необхідність вивчення криміногенної та психологічної сутності такого явища, як агресія.

З'ясування основних показників злочинності: динаміки, рівня, структури, географії, питомої ваги того чи іншого виду злочинів у загальній структурі злочинності дасть змогу, по-перше, з'ясувати реальний рівень злочинності розглядуваної категорії, по-друге, приятиме вирішенню проблем, зумовлених агресією.

Розглядаючи кримінологічну характеристику насильницьких злочинів, учинених в стані агресії, насамперед слід з'ясувати, які саме злочини належать до категорії насильницьких. В першу чергу слід ґрунтуватися на визначені поняття насильницьких злочинів. Деякі вчені вважають, що насильницька злочинність передбачає вчинення злочинів, під час яких насильство є елесентом мотивації, а не лише засобом досягнення мети [1, с. 51; 2, с. 62].

Найбільш повним є визначення насильницьких дій надане В. В. Василевичем, як умисних злочинних дій, які посягають на захищенні кримінальним законом суспільні відносини, покликані забезпечити фізичні блага (життя та здоров'я) громадян, вчиняються проти волі потерпілого шляхом психічного або фізичного насильства і виникають, як правило, на ґрунті особистої неприязні, помсти, ревнощів або хуліганських мотивів [3, с. 83].

Відповідно, можна дійти висновку, що насильницькими є ті злочини, які: 1) вчинені умисно; 2) вчинені шляхом застосування фізичного чи психічного насильства; 3) посягають на фізичні блага особи та громадянина; 4) вчинені проти волі потерпілого; 5) основними мотивами яких є ревнощі, помста, особисті неприязні стосунків тощо [4, с. 63-64]. Залежно від характеру заподіяної шкоди, злочинне насильство поділяється на: убивство; насильство, небезпечне для життя і здоров'я потерпілого; насильство, що не становить небезпеки для життя і здоров'я потерпілого [5, с. 68].

Поняття фізичного та психічного насильства трактують з акцентом на особистісний аспект. Відтак, насильство розуміють як будь-яке приниження людини, що призводить до обмеження її фізичного та духовного потенціалу, заважає оволодіти реально заданою повнотою можливостей особистісного розвитку; насильство є пануванням волі однієї людини над волею іншої людини [6, с. 257]. З одного боку, особистість, яка вчиняє насильницькі дії, усвідомлює їхній характер, припускає наслідки цих дій, з іншого – коли такий вплив здійснюється з необережності, то має місце необережне заподіяння фізичної шкоди особі [7, с. 68].

Сформована раніше традиція розглядати насильницькі злочини, головним чином, як нанесення тяжких тілесних ушкоджень, і неможливість ігнорувати той факт, що більшість форм насильства мають психофізичний характер, відбувається в логічній непослідовності низки визначень насильницької злочинності. Така злочинність визначається як навмисне, проти волі потерпілого вчинене злочинне діяння, що посягає на охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, які забезпечують фізичні блага шляхом фізичного насильства або погроз його застосування. Способом посягань називається “фізичне або психічне” насильство, а самі посягання мають лише “навмисний характер” [8, с. 290].

Насильницька спрямованість – це соціально детермінована склонність особистості до вияву насильства над іншою особою, що у взаємодії з криміногенною ситуацією зумовлює вчинення насильницького злочину. Вона є найбільш істотною, узагальнювальною характеристикою особистості насильницького злочинця [9, с. 148]. У кожному конкретному насильницькому злочині противправне діяння виконується в

певний спосіб, що призводить, як правило, до суспільно-небезпечних наслідків (смерті, розладу психічного чи фізичного здоров'я). У злочинній поведінці спосіб учинення насильницького злочину характеризується використанням певного прийому чи сукупності прийомів учинення конкретного злочинного діяння, використання яких у кожному конкретному випадку свідчить про специфічний, притаманний тільки цьому випадку спосіб учинення злочину. На рівні конкретного посягання злочинна дія та спосіб її вчинення утворюють єдиний акт злочинної поведінки, у якому та чи інша послідовність прийомів здійснення рухів тіла якісно характеризує злочинну дію [10, с. 72-73].

Насильство як спосіб учинення злочину – важлива умова диференціації кримінальної відповідальності, що може здійснюватися в межах групи однорідних злочинів проти особи, які посягають на один і той самий об'єкт, а також у межах одного і того самого складу злочину. В останньому випадку насильство може бути кваліфікуючою обставиною та утворює кваліфікований вид відповідного складу злочину. Так наприклад, відповідно до положень ч. 2 ст. 121 Кримінального кодексу України умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або інших осіб, передбачає психічне насильство (зялювання) як кваліфікуючу обставину цього злочину.

В інших випадках, насильницький спосіб учинення злочину суттєво обтяжує сусільну небезпеку діяння порівняно з кваліфікованим складом злочину проти особи та утворює особливо кваліфікований склад злочину (наприклад, застосування при хуліганстві як знаряддя залякування та нанесення тілесних ушкоджень вогнепальної або холодної зброї за ч. 4 ст. 296 Кримінального кодексу України).

Особи злочинця та його жертв наділені специфічними рисами, що мають важливе значення при з'ясуванні мотивів учинення злочинів проти особи. Насильство визначається як одна з рис характеру людини. Його стримують лише загальнолюдська культура, норми моралі, права, державні органи, наділені відповідною компетенцією.

Особа злочинця – це наслідок учинення протиправної діяльності, а не тип людини, який її передує. В цьому випадку проблематичним є закріплення норм, відповідно до яких визначають злочинність чи незлочинність діяння. Адже норма фінікує безумовний мотив. Є люди, кім народжуються з певними генетичними і психологічними дефектами, що за несприятливих умов середовища може стати фактором, який провокує агресивну поведінку, наслідком якої може стати вчинення насильницьких дій. Але це відбувається лише в тому випадку, якщо є сукупність соціальних детермінант, які відіграють роль збудника такої поведінки.

На вияви кримінальної агресії, як властивості людської психіки, можуть впливати різні чинники. Донині не вирішene питання про співвідношення в особистості соціальних, біологічних, психологічних чинників, що і сьогодні інтерпретується вченими по-різному. Як зазначає А. І. Долгова кримінологу не варто оспорювати по суті висновки інших спеціалістів про наявність природжених програм поведінки і вчинення під їх впливом суспільно небезпечних діянь. Йому важливо знайти, чи насправді людина не могла керувати своїми діями, усвідомлювати їхній характер, чи насправді вони жорстко задані її біологічними особливостями [11, с. 279].

Психологічні ознаки належать до найважливіших чинників, які впливають на вчинення індивідом суспільно небезпечних дій, тому що вибір способу здійснюється з урахуванням психологічних особливостей і психічної специфіки злочинця. Це виявляється в рисах характеру, вольових та емоційних якостях, ціннісно-нормативні характеристики свідомості, мотиваційні сфери злочинної поведінки, стану злочинця в момент учинення злочину та механізмі подальших злочинних дій.

Фізіобіологічні ознаки пов'язані з фізичною консистуцією людини: спадковість, стать, вік, функції внутрішніх органів, особливості нейродинамічних процесів, стан здоров'я, хворобливість. Вивчення фізіобіологічних особливостей зумовлено необхідністю отримання характеристик, причинно пов'язаних із злочином. Науковці, вивчаючи поведінку делінквентів, звернули увагу на існування залежності між захворюваннями центральної нервової системи, отриманими травмами голови, алкоголізмом, наркоманією і девіантною поведінкою людини. Виділено основні біологічні фактори, які впливають на формування поведінки: соматична будова організму, генетичні чинники, резидуальне органічне ушкодження головного мозку, акселерація та інфартилізм.

Розрізняють внутрішню і зовнішню сторони сутності особистості. Вихідною, внутрішньою є свідомість і самосвідомість, тобто здатність адекватно розуміти дійсність і своє значення в ній. До зовнішньої сторони належать соціальний статус, що містить у собі сукупність ознак, які відображають місце людини в системі суспільних відносин (стать, вік, родинний стан, рівень освіти тощо); це також соціальні функції, виконувані особистістю; морально-психологічні установки, що лежать в основі діяльності людини і втілюються у виконанні цивільних обов'язків, у ставленні до праці, закону, родини тощо.

Що стосується агресивної поведінки, наслідком якої стає насильство – фізичне і психічне, то існує кілька підходів до вивчення цих процесів, а саме: біологічний, психодинамічний, поведінковий і соціально-психологічний. На думку біологів, агресивна поведінка залежить від уроджених структурних властивостей мозку, специфічних нейрохімічних систем. Висловлюється припущення, що гнів пов'язаний з відносно специфічним фізіологічним процесом підвищення рівня норадреналіну, що може бути викликано навіть уявлюваннями ситуаціями [12, с. 164-165].

Зростання рівня насильства в суспільстві відбувається одночасно з прискоренням темпів його розвитку, коли виникає біосоціальна аритмія – нездатність біологічних властивостей людини забезпечувати виконання нею своїх соціальних функцій. Це призводить не тільки до розширення сфери вияву агресії, а й до виникнення нових її суб'єктів.

Люди, схильні до насильницьких злочинів, поділяються на дві групи: абсолютно неконтрольовані й надмірно контролювані агресори. До перших належать ті суб'єкти насильницьких дій, які підтримують свою репутацію; захищають свою репутацію, упевнені в тому, що інші люди існують тільки для їхнього обслуговування; виявляють гнів, коли їм відмовляються підкорятися; захищають свій статус; є відвратими хуліганими й садистами, захищаються від інших.

Досліджуючи взаємоз'язок особистості й агресії, зокрема, риси характеру, які стосуються насильства, Р. Берон і Д. Річардсон зазначають, що багато даних свідчить про те, що риси характеру, які зумовлюють схильність до агресії, досить стійкі. На підставі цього можна визначити специфічні особистісні характеристики, пов'язані з виявом агресії, у двох напрямках: схильності нормальних людей і осіб, яким притаманні вияви значної агресивності [13, с. 193].

Зовні риси психопатичної особистості тією чи іншою мірою властиві багатьом людям і переважно сприймаються як моральна деградація. Замість усвідомлення своєї провини, психопати шукають причини своєї антисоціальної поведінки в недосконалості суспільних відносин і в родині. Невмотивованість багатьох учнів психопатів часто наштовхує на висновок про те, що неможливо визначити всі мотиви дій злочинця. А. Ф. Зелінський зазначає, що більшість сучасних психологів і філософів, які вивчають проблеми особистості, вважають, що справжні мотиви будь-якої поведінки, у тому числі й злочинної, усвідомлюються не цілком і не завжди. Боротьба мотивів

досягає апогею в момент ухвалення рішення діяти. Тоді виникає стан психічної напруженості, що може призвести до нацнесподіваніших дій: як до відмови у продовженні початого злочину, так і до здіснення тяжчого злочину [14, с. 61-68]

Класифікація кримінальних типів особистості, розроблена М. І. Єнікеєвим, визначає загальні орієнтири для вивчення психології не тільки злочинців, а й осіб, здатних учинити злочин. Йдеться, по-перше, про тип особистості, яка вчиняє вимушенні злочинні діяння, оскільки є жертвою життєвих обставин, соціальних умов, за яких неможливо задовольнити свої нагальні потреби правомірним шляхом; по-друге, про тип особистості, яка вчиняє злочин під впливом ситуативної спокуси, коли необхідний її результат може бути досягнутий без будь-яких негативних наслідків, по-третє, про тип особистості, для якого вчинення злочину є завжди важливішим, ніж правослухняна поведінка; по-четверте, про тип особистості, в якого сформувався стійкий кримінальний спосіб життя, а способи кримінальної поведінки стереотиповані; по-п'яте, про кримінальний тип особистості, до якого належать імпульсивні правопорушники, окрім життєві обставини для них є збудниками спонтанної неправомірної поведінки [16, с. 57-58]

Биокремлення рис “особистості кривдника” важливо для визначення тих рис особистості загалом, які можуть відіграти важливу роль при виборі особою або соціально корисної, конструктивної діяльності, або асоціальної, деструктивної. Окрім того, для вивчення агресивної особистості необхідний аналіз соціально-демографічної підсистеми її особистості (стать, вік, родинний стан, освіта, професійна принадлежність, соціальне і матеріальне становище, наявність судимості); соціально-психологічної підсистеми особистості злочинця, що поділяється на підструктуру спрямованості, підструктуру досвіду, підструктуру психічних форм відображення, підструктуру темпераменту й інших біологічно, спадково зумовлених властивостей.

Багато вчених акцентують увагу на тому, що злочинна активність чоловіків загалом набагато вища за злочинну активність жінок. Пояснення цьому лежить в обмеженості поля діяльності жінки, яка замкнена колом сімейного життя, господарства, тому вона набагато рідше, ніж чоловік, піддається враженням; у чоловіка набагато більше найрізноманітніших та сильних відчуттів, під впливом яких складається і готується план злочину; чоловік, до того ж, набагато частіше вживає акуоголь та наркотики, зловживання якими безпосередньо призводить до вчинення злочину.

Але чим більше розширюється сфера жіночого життя і діяльності, тим імовірніше стає для неї і розширення злочинних зв’язків. У цьому ж сенсі вважають, що жінка починає більше вживати алкоголь, дополучатися до наркотиків. Вчинення злочинів потребує фізичної сили та спритності, уміння користуватися зброєю, сміливості й рішучості, а у всьому цьому чоловік перевершує жінку.

Слід звернути увагу на відмінність мотивів насильницьких злочинів чоловіків і жінок. У жінок переважають ревнощі, помста, заздрощі, прагнення позбутися від потерпілого. Останніми роками фіксується зростання частки жінок, які здійснили такі “нетрадиційні” для них злочини, як убивство з хуліганських чи корисливих спонукань, під час розбійних нападів тощо, а також збільшення вчинених ними злочинів з особливою жорстокістю. Характерною ознакою насильницьких злочинів є схильність людини до пияцтва, що спонукає його до злочину. Близько 70% тяжких насильницьких злочинів (убивств, тяжких тілесних ушкоджень) і понад 90% актів кримінально карного хуліганства вчиняють особи в стані сп’яніння [16, с. 48].

На підставі викладеного можна виокремити ознаки, що характеризують особистість злочинця, а саме: домінування агресивності при вчиненні насильства, збудливість

характеру, швидкоплинність емоційного збудження, схильність до невиправданої жорстокості, конфліктність, сукупність істотних, стійких, соціально зумовлених біопсихологічних особливостей, що об'єктивно реалізуються у вчиненні суспільно небезпечних насильницьких дій.

Вчинення агресивного злочину детерміновано різними факторами, у тому числі особистісними рисами та установками. Формування ж негативних і агресивних установок відбувається в процесі становлення особистості індивіда. Процес формування особистості від моменту вчинення злочину відокремлює тривалий проміжок часу. Тому при аналізі механізму індивідуального злочину не досить розгляду лише кримінальної ситуації, а необхідне вивчення всього процесу – від формування ос. Таким чином, процес формування агресивно-злочинної особистості є початковим етапом кримінологічної ситуації. Він має важливе значення, оскільки саме на цьому етапі визначаються ті особистісні установки, що детермінують поведінку індивіда протягом життя.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що агресивний злочинець, який вчинив насильницьку дію під впливом агресії – це тип суспільно небезпечної особистості, визначальною криміногенною рисою якої є агресивність (як природного так і соціального походження), орієнтована переважно на її реалізацію при виборі способу вчинення злочинів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Заиграев Г. Г. Проблема профилактики пьянства / Заиграев Г. Г. – М.: Раритет, 1980. – 144 с.
2. Книш А. Г. Фізичне насилиство / О. Книш // Підприємництво, господарство і право. – 2008. - №8. – С. 131-134
3. Василевич В. Поняття криміногічної характеристики насильницьких злочинів / В. Василевич // Право України. – 1997. - № 12. – С. 15-21
4. Самарай Л. В. Криміногічні засади запобігання кримінальній агресії в сім'ї / дисс. канд. юр. наук. – НАВС, Київ, 2013. – 231 с.
5. Енікеев М. И. Юридическая психология / Енікеев М. И. – М.; Спб.; Н. Новгород; Минск: Питер, 2004. – 68 с.
6. Старков О. В. Криминопенология / Старков О. В. – М.: Екзамен, 2004. – 262 с.
7. Dodge K. A. Social information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups / Dodge K. A. & Coie J. D. // Journal of personality and social psychology. – 1987.
8. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Берковиц Л. – Спб.: Прайм-Еврознак, 2001. – 510 с.
- 9) Дідківська Г. Попередження насильницьких злочинів / Г. Дідківська // Підприємництво, господарство і право. – 2008. - №10. – С. 148-151.
10. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: [курс лекций] / Наумов А. В. – М.: Норма, 1997. – 560 с.
11. Долгова А. И. Криминология: [учеб.] / Долгова А. И. – М.: Раритет, 1999. – 107 с.
12. Кудрявцев И. А. Криминальная агрессия (экспертная типология и судебно-психологическая оценка) / И. А. Кудрявцев, Н. А. Ратинова. – М.: Моск. ун-т, 2000. – 192 с.
13. Бэррон Р. Агрессия / Р. Бэррон, Д. Рычардсон. – Спб.; М.; Минск: Питер, 1999. – 227 с.
14. Зелинский А. Ф. Криминальная психология / Зелинский А. Ф. – К.: Рубикон, 1999. – 71 с.
15. Енікеев М. И. Юридическая психология / Енікеев М. И. – М.; Спб.; Н. Новгород; Минск: Питер, 2004. – 68 с.
16. Миньковский Г. М. Криминология / Под. ред. Г. М. Миньковского. – М.: МГУ, 1994. – 69 с.